

Naše, nebo cizí? Prusko-rakouská válka roku 1866 ve vzpomínkách civilistů v českých zemích

Klára Brtková

OURS OR SOMEONE ELSE'S CAUSE? THE AUSTRO-PRUSSIAN WAR OF 1866 IN THE MEMORIES OF CIVILIANS IN THE CZECH LANDS

The Austro-Prussian War of 1866 was not seen as having contributed to the building of the state, not even during the existence of the Habsburg monarchy. This was probably due to its unfavourable outcome for Austria. However, it had major significance for subsequent pan-European developments. Moreover, the image of this war has been purposefully misinterpreted within the anti-Austrian myth. This paper aims to unpack the contemporary image of this war based on the testimonies of participants involved, as captured in their memoirs, and to compare it with the image of the war promoted during the First Czechoslovak Republic.

KEYWORDS:

Austro-Prussian War 1866; ego-documents; participant's experience

Prusko-rakouská válka není tématem, které by otráasalo českou odbornou či laickou veřejností. Povědomí o této válce je v české společnosti obecně slabé, což naopak kontrastuje s velmi silnou regionální pamětí a regionálním připomínáním konfliktu — zejména v místech bitev roku 1866 ve východních Čechách. Tento zájem je však stále značně uzavřen v hranicích daného území, a tak zůstává většinou jen součástí tamní identity. Též v současné české historiografické produkci je válka roku 1866 tématem pozapomenutým, které akademické historiky a historičky až na výjimky neláká;¹ v evropské produkci je pak často zastíněno prusko-francouzskou válkou. Jak se však tato fakta jeví v souvislosti s dobovou percepcí války? Odpovídají mu? Byla válka vnímána i dobovou společností v českých zemích jako spíše „nedůležitá“? Cítili se její aktéři skutečně tak, jak to implikoval obraz války šířený v pozdější době?

Rozpor mezi současným silným zaujetím laického obyvatelstva v určitých regionech a slabým zájmem odborné veřejnosti mimo danou oblast tematizovali již Vojtěch

---

1 Systematický akademický zájem o prusko-rakouskou válku je vedle Pavla Bělina či Josefa Fučíka patrný zejména u Vojtěcha Kesslera a Josefa Šrámka. Výběrově Pavel BĚLINA — Josef FUČÍK, *Válka 1866*, Praha 2005; Pavel BĚLINA, *Ve stínu ideologie. Válka roku 1866 v českém předlistopadovém dějepiscetví*, in: Martin Barus — Pavel Bělina — Zuzana Bláhová-Sklenářová a kol., *Mlhy na Chlumu. Prusko-rakouská válka v optice moderní historiografie*, Hradec Králové 2018, s. 15–20; Vojtěch KESSLER, *Paměť v kameni. Druhý život válečných pomníků*, Praha 2017; Vojtěch KESSLER — Josef ŠRÁMEK, *Údernou silou pěchoty se rozhodují války nového věku. Srážka jezdeckva u Stržetic v roce 1866 jako ilustrace přelomu v dějinách vojenství*, in: M. Barus — P. Bělina — Z. Bláhová-Sklenářová a kol., *Mlhy na Chlumu*, s. 123–139; TÍŽ, 3. 7. 1866 — bitva u Hradce Králové. „Válka Němců s Němci“ v české paměti, Praha 2024.

Kessler a Josef Šrámek.² Poukázali při tom na kontrast bohaté dobové historiografické produkce, jež vycházela po konci samotné války (díla Serváce Hellera, Edmunda Chaury nebo stěžejní text Otakara Jedličky)³ a jejího současného slabého protipólu.⁴ Tato hluchá místa bývají vyplňována pracemi regionálních historiků či produkcí amatérských historiků, sdružených například v Komitétu pro udržování památek z války roku 1866.⁵ Ty téma do jisté míry sice popularizují, ale opět především v daném regionu, kde toho již v jistém smyslu není třeba. Zároveň se tím téma rozpadá na mozaiku různorodých příspěvků na úkor celistvosti jeho výzkumu.

V rámci dnešních idealizujících reminiscencí a obecného vyzdvihování první republiky je snadné přejímat mýty, které byly v této době ve veřejném prostoru komunikovány, včetně těch o „třistaleté porobě“,⁶ a s tím související představu o kontinuálním odporu Čechů k habsburskému trůnu, pod kterým tak dlouho trpěli. Odrazovým můstkem pro tuto ideu bývá tradičně Bílá hora, aby během nastoupivšího staletého útlaku porobený český národ nasbíral dostatek frustrace, která by mu konečně dala dostatek síly se nenáviděnému rodu otevřeně postavit v první světové válce.⁷ Tato zjednodušená konstrukce minulosti, byť se začala rodit jen několik málo generací po válce roku 1866, smetla i tuto událost, která v dané době ještě měla žijící pamětníky, do účelového výkladu národních dějin. Jak poznamenává Jiří Rak, „pokřivený a jednoznačně negativní stereotyp ‚třistaleté poroby‘, který národní ideologie vytvořila během posledních desetiletí 19. století a který kulminoval po roce 1918, se pochopitelně promítl i do obrazu c. a k. vojáka. [...] Zapomenuty tak byly vzepětí české bojovnosti v napoleonských válkách, prohabsburské nadšení roku 1866 i populární kult maršála Radeckého.“⁸ Vzhledem k tomu, že skutečná podoba prusko-rakouské války nezapadala do národního příběhu,⁹ nestala se vhodným tématem k připomínání ve veřejném prostoru,¹⁰ ani se jí, minimálně

2 TÍŽ, *Quo vadis bellum germanicum? Zamyšlení nad historiografií prusko-rakouské války roku 1866*, in: Jana Čechurová — Josef Žemlička a kol. (edd.), *Souboj mečů, idejí a charakterů. K životnímu jubileu prof. Ivana Šedivého*, Praha 2019, s. 119–131, zde s. 119–120.

3 Otakar JEDLIČKA, *Boje v Čechách a na Moravě za války roku 1866*, Pardubice 1883; Servác HELLER, *Válka z roku 1866 v Čechách, její vznik, děje a následky*, Praha 1896; Edmund CHAURA, *Válka prusko-rakouská r. 1866. Podle původních pramenů a soukromých studií na bojištích českých*, Praha 1903.

4 V. KESSLER — J. ŠRÁMEK, *Quo vadis bellum germanicum*, s. 121 a násl.

5 Tamtéž, s. 123.

6 Jiří RAK, *Čech v císařské uniformě. Několik poznámek na základě vojenských humoresek*, in: Michal Svatoš — Luboš Velek — Alice Velková (edd.), *Magister noster. Sborník statí věnovaných in memoriam prof. PhDr. Janu Havránkovi, CSc.*, Praha 2005, s. 583–591, zde s. 584–585.

7 Jiří RAK, *Bývali Čechové. České historické mýty a stereotypy*, Jinočany 1994, s. 139.

8 TÍŽ, *Čech v císařské uniformě*, s. 584–585.

9 V. KESSLER — J. ŠRÁMEK, *Quo vadis bellum germanicum*, s. 128.

10 Michal ČÁP — Vojtěch KESSLER, *Austro-Prussian War between Czech Historiography, Historical Consciousness and Local Commemorations*, *The Journal of Slavic Military Studies*, v tisku, s. 10.

do třicátých let 20. století,¹¹ nevěnovala pozornost v historiografii, s výjimkou textů od samotných aktérů války.¹²

Národní dějinný mýtus živila mimo jiné literatura, která nešetřila kritikou a odsuzováním všeho habsburského. Jedním z přispěvatelů protihabsburského mýtu byl Josef Svatopluk Machar: „Tři sta let byla ta neblahá familie Habsburgů neštěstím všech národů, jimž vládla, všech, s nimiž přišla do styku. (Hanba jim, hanba!) Vedla nesčíslný počet válek a všechny ty války jen pro dynastické zájmy, jen pro zájmy osobní, rodinné. Krev svých národů prolevala po všech koutech Evropy [...]. Člověk dnes nechápe, jak bylo možné, aby 300 roků po bělohorské bitvě tuto familii lidstvo vydrželo.“¹³

Komunikovaný obraz války 1866 za první republiky spočíval především v lamen-taci nad zbytečnými ztrátami Čechů za cizí zájmy.¹⁴ Tento motiv, který se objevuje například v dramatu Josefa Simona *Hřích paní majorové*,¹⁵ implikuje, že tito aktéři nebyli vnitřně ztotožnění se smyslem války, že postrádali vnitřní motivaci se v ní angažovat — jako by sami byli k jejím důvodům či podstatě neteční. Označení „válka Němců s Němci“, které užil osudného roku sám císař ve svém manifestu,¹⁶ jako by stručně vyjadřovalo, že v tomto kontextu byli Češi z rovnice zcela vyjmuti.¹⁷ To posléze vytváří dojem, že pokud české obyvatelstvo jakýmkoli způsobem přispívalo k válečnému úsilí, činilo tak z donucení.

Jen o krůček dál se v rámci protihabsburského postoje skrývá implikace boje dokonce za nepřátelské zájmy,¹⁸ což vyvolává otázku po loajalitě a sympatiích válečných aktérů z českých zemí. V roce 1919 byla oficiálně vydána brožura *Pláč Koruny české*, obsahující mimo jiné stejnojmenný propruský agitační pamflet Antonína Kotíka, který

-
- 11 Kdy byla vydána práce Karla Kudra. Karel KUDR, *Válka rakousko-pruská v Čechách a na Moravě*, Praha 1936.
  - 12 Jmenovat lze například Josef SIMON — František NĚMEČEK, *Průvodce po bojišti královéhradeckém z roku 1866*, Hradec Králové 1936.
  - 13 Josef Svatopluk MACHAR, *Vídeňské profily*, Praha 1919, s. 163.
  - 14 P. BĚLINA — J. FUČÍK, *Válka 1866*, s. 8–9.
  - 15 Josef SIMON, *Hřích paní majorové. Dramatická epizoda o dvou dějstvích z válečné doby r. 1866*, Prostějov 1926, s. 49.
  - 16 Otto Urban zároveň upozorňuje: „Nebyla to ale jen válka ‚Němců s Němci‘, jak ji ohlašoval rakouský válečný manifest ze 17. června 1866.“ Otto URBAN, *Česká společnost 1848–1918*, Praha 1982, s. 210.
  - 17 Jak poznamenávají V. Kessler a J. Šrámek, „Válka s Prusem do českého národního příběhu paradoxně nepatří. Navzdory parole o ‚válce bratrů s bratry‘ však ve své době byla v české společnosti válka tématem numero uno.“ V. KESSLER — J. ŠRÁMEK, *Quo vadis bellum germanicum*, s. 128.
  - 18 „Čeští vojáci prý tehdy umírali zbytečně, protože bojovali za cizí (ba dokonce nepřátelské) zájmy, a navíc jim veleli neschopní důstojníci.“ P. BĚLINA — J. FUČÍK, *Válka 1866*, s. 9. Více téma rozebírají M. Cáp a V. Kessler: „Learning about the fates of Czech soldiers in the service of Habsburg monarchy, which were perceived by this national historiography as foreign, or more correctly superseded by the importance of national as the category, could be construed as fighting against the national interests, therefore did not seem very appealing to tackle.“ M. CÁP — V. KESSLER, *Austro-Prussian War*, s. 7.

byl během války 1866 šířen tajně.¹⁹ S tím souvisí anachronický (ze zkušenosti s první světovou válkou vyplývající) motiv slabé, rozpadající se monarchie, jejíž národy čekají na každou vhodnou příležitost, aby tento proces uspíšily, který je silně přítomen například ve Vachkově dramatu *Benedek*.²⁰ Myšlenka českého národního odboje je pak vyjádřena například v divadelní hře Josefa Simona *Hřích paní majorové*.²¹

Spolu s kritikou monarchie byla v období první republiky rozebírána vina na její porážce, případně na válce jako takové. V roli hlavních viníků vystupovali vedle císařského dvora neschopní rakouští generálové,²² a to na pozadí myšlenky, že je stejně vše předem ztraceno, neboť monarchie je předurčena k porážce.²³ V tomto duchu se do náročného podniku, na nějž nebyla řádně připravena a který znamenal risk nebo dokonce hazard (s životy vlastních občanů), Vídeň údajně ani neměla pouštět.²⁴ S obrazem na válku nepřipravené monarchie, tedy s představou nevyhnutelné porážky, pracuje ve své hře též J. Simon: „my [Rakousko] zůstali ke své veliké škodě pozadu ve všem, v politice, vojenství, pokroku, my zkostnatěli, zastarali a není tajností, že válka je diplomaticky už dnes pro nás prohrána.“²⁵

České etnikum tedy z tohoto pohledu vystupuje v událostech roku 1866 buď jako nezúčastněný pozorovatel, jenž jako by byl povznesen nad aktéry (ke kterým byl však přiřazen státní mocí), případně jako oběť cizích, až nepřátelských zájmů. Tuto interpretaci strategií českého obyvatelstva však vylučují nejen zprávy z ego-dokumentů, které budou rozebrány níže, ale též odborné či populárně-naučné práce sepsané po skončení prusko-rakouské války.²⁶

19 Antonín KOTÍK (ed.), *Pláč Koruny české. Některé dokumenty jako příspěvek k dějinám prusko-rakouské války roku 1866*, Praha 1919. Více V. KESSLER — J. ŠRÁMEK, 3. 7. 1866, s. 216.

20 „Jen vítězná válka může to ještě udržet pohromadě. Maďaři, Vlaši, Češi — všichni čekají na naši slabost.“ Emil VACHEK, *Benedek. Hra o pěti obrazech*, Praha 1936, s. 8.

21 „V našem zájmu musí býti samostatnost české země, a proto pryč od Rakouska po příkladu Uhrů a třeba proti Rakousku, ježto ono nemůže býti naší vlastí. Ztratilo sympatie německých národů, pracovalo vždy k naší zkáze a chtělo své velikosti na úkor Čech, dusíc národ můj v jeho snažení, tlumíc každý projev volnosti a vzpírání se útisku.“ J. SIMON, *Hřích paní majorové*, s. 50.

22 P. BĚLINA, *Ve stínu ideologie*, s. 16. V dramatu J. Simona je na tyto viníky a jejich chyby poukazováno na více místech: „Benedek váhá a má s Krismaničem jiné plány, než napadnouti nepřitele. Chtí vládat Prusy do rovin. Vydávají tedy hory i průsmyky na pospas. To není veskrze dobrá metoda. Průsmyky mohly státi Průšáky mnoho krve.“ J. SIMON, *Hřích paní majorové*, s. 28. Podobně též „přenecháváme lacino nepříteli hlavní vstup do království“. Tamtéž, s. 29. Touto poznámkou autor naráží na nevyužití strategické výhody tzv. „Braniky“, hraničního průsmyku u Náchoda.

23 P. BĚLINA — J. FUČÍK, *Válka*, s. 8–9.

24 E. VACHEK, *Benedek*, s. 8–10.

25 J. SIMON, *Hřích paní majorové*, s. 34.

26 Viz pozn. č. 3. Obdobně přínosným zdrojem v tomto směru mohou být též dobové kroniky, z nichž vybrané záznamy byly publikovány formou edice. Stanislava SVATOŇOVÁ — Jaroslav ŠŮLA — Petr ZIMMERMANN (edd.), *Válka 1866 na Královéhradecku pohledem současníků. Výbor z obecních, farních a školních kronik regionu*, Hradec Králové 1991.

Tato studie si klade za cíl poukázat na neslučitelnost výše zmíněného populárního mýtu, který byl komunikován už od první republiky, a dobového vnímání této války tak, tak je zachyceno v pramenech osobní povahy. Za tím účelem byly využity paměti aktérů z řad civilistů žijících na území českých zemí, zejména v lokalitách, kde probíhaly válečné operace.²⁷ Na základě kvalitativní textové analýzy a historicko-antropologického přístupu se pokusím zodpovědět dvě hlavní otázky, které z výše uvedeného rozporu literatury a aktérské zkušenosti vyplývají: zda byla prusko-rakouská válka roku 1866 těmto aktérům skutečně cizí a zda se cítili být pouze její pasivní, nucenou součástí, bez vnitřní motivace přispět k úspěchu státu, v němž žili.

ANGAŽOVANOST CIVILISTŮ

Vzpomínky aktérů prusko-rakouské války na území českých zemí naznačují, že vedle vojáků byli ve válečných událostech vysoce angažováni též civilisté. Zejména v oblastech, kde se odehrávaly bojové operace nebo které byly okupované, byli civilisté přímou součástí války i po dobu několika měsíců; nemohli stát „mimo ni“, i kdyby chtěli sebevíc.

Nejčastější aktivity civilního obyvatelstva za války roku 1866 byly spojeny s pobyttem vojsk v okolí jejich domova. Značná část z těchto aktivit byla, možná paradoxně, alespoň na první pohled prakticky stejná, ať už se jednalo o pomoc vlastní, nebo nepřátelské armádě. V obou případech šlo primárně o zajištění prostoru k přenocování, obstarání potravin nebo poskytnutí příprěže; civilní obyvatelstvo prakticky vždy nahrazovalo nedostatek vybavení, příslušenství či zásob procházejících vojsk. Avšak povaha této pomoci, její dobrovolnost či vynucenost, ochota nebo odpor k ní byly faktory, které ji rozdělovaly na dvě zásadně odlišné zkušenosti.

Rakouská armáda byla u českého civilního obyvatelstva objektem obdivu a úcty. Obzvláště efektní dojem vyvolávala na začátku války, před prvními střety, kdy představovala symbol ochrany a hrdinství a kdy ve svých čistých a neporušených uniformách působila též vizuálně oslnivým dojmem — zejména na příslušníky nižších

²⁷ Vybrány byly prameny uložené v českých archivech a knihovnách, případně zdigitalizované paměti dostupné online, například skrze Databázi dějin všedního dne. Upřednostněny byly dokumenty pocházející od příslušníků nižší a střední vrstvy. Jedná se o následující tituly: Alois BEER, *Památosti mého podomování*, ed. Karel Michl, Hradec Králové 1978; Eduard DEUTSCH, *Die Preußen in Mähren 1866. Erinnerungen von Eduard Deutsch*, Brno 1891; Ignát HERRMANN, *V pevnosti. Vzpomínky z roku 1866*, Hradec Králové 1936; Josef KOŠTÁL, *Moje vzpomínky na válku r. 1866. K šedesátému výročí bitvy na Chlumu*, Praha 1925; Václav KUDRNÁČ, *Vzpomínka na Rakousko-pruskou válku*, Turnov 1906; František NÁVESNÍK, *Z mých vzpomínek na rok 1866*, Jičín 1919; Bernhard PAUER, *Trautenau 1866. Erinnerungen, Erlebnisse und Schriftstücke aus dem Kriegsjahr in und bei Trautenau. Ein Beitrag zur Geschichte der Stadt und Umgebung jener Zeitepoche*, Trutnov 1891; Hieronymus ROTH, *Osmdesát dnů v pruském zajetí a bitva u Trutnova 27. června 1866. Z německého originálu přeložil Ing. Pavel Tschiedel*, edd. Vlastimil Málek — Václav Horák, Trutnov 2011; Jan STEJSKAL, *Moje vzpomínky na válečný rok 1866*, ed. Karel Kalivoda, Ústí nad Orlicí 1986; Josef VOLF, *Vzpomínky na válku roku 1866. Zároveň průvodce po bojišti královéhradeckém*, Hradec Králové 1934.

vrstev. Průchod takové armády obcí aktéra, který o tom zanechal zprávu, byl velkou událostí, až senzací, která zjevně dále posilovala pouto mezi civilisty a „jejich“ vojáky.²⁸ Je příznačné, že v takové situaci civilisté vojákům rádi poskytovali potraviny, vodu nebo cokoli dalšího bylo v jejich silách, jen aby jim alespoň částečně pobyt v obci nebo průchod obcí zpříjemnili.²⁹ Toužili tím patrně přispět k válečnému úsilí, alespoň natolik, nakolik jim to situace dovozovala.³⁰ Na druhé straně však civilisté vnímali armádu, byť vlastní, jako silnou zátěž pro sebe samé i pro ostatní obyvatele dané lokality, neboť hrozilo nebezpečí, že zcela vyčerpá již tak nedostatečné zásoby.³¹ I tehdy však bylo obyvatelstvo ochotno spřátelené armádě požadované občerstvení či další služby poskytnout; skutečně problematické pro vztah civilistů a rakouských vojáků bylo až případné destruktivní chování armády v daném regionu, zejména při brutálním obstarávání potravy, které ničilo materiální zdroje na dlouhou dobu dopředu.³²

Ačkoliv samotné nároky, tedy požadavky na jídlo, pití, případně kvartýrování (ubytování vojáků přímo v domech v obci) se nezměnily, poskytování téhož nepřátelské armádě se samozřejmě odehrávalo ve zcela jiné atmosféře. Zde se jednalo o pomoc vynucenou, pod nátlakem a v ovzduší strachu, nebo minimálně nejistoty. Ze vzpomínek aktérů vyplývá, že tato zátěž byla vnímána velmi tíživě a že pro obyvatelstvo okupovaných částí monarchie skončila válka nikoli podpisem mírové smlouvy, ale až odchodem Prusů z daného území.³³ Nejvíce podnětů k nespokojenosti nebo k hrozbě použití násilí vyvolávala otázka rekvizic, neboť pruské nároky nyní přicházely do materiálně již vyčerpaného prostředí.³⁴ Pro civilní obyvatelstvo monarchie to představovalo zásadní problém, který však muselo řešit po dobu okupace dennodenně, a to ve chvíli, kdy zároveň docházelo nejen k fyzickému, ale i k symbolickému narušení jejich domova, který již pocitově domovem prakticky nebyl.³⁵

28 Událost takového rozměru měla evidentně sílu zastavit každodenní činnost v obci. Jak vzpomíná J. Volf, žijící v Máslojedech: „Lid vesnický byl zcela nečinný v práci, a přihlížel stále před staveními pochoduujícímu vojsku.“ J. VOLF, *Vzpomínky*, s. 39.

29 Takový postoj je patrný mimo jiné z paměti A. Beera a I. Herrmanna. A. BEER, *Památnosti*, s. 29; I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 40.

30 O tom svědčí například horlivost, s jakou byla připravována cupanina pro raněné. Viz V. KUDRNÁČ, *Vzpomínka*, s. 88; I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 35.

31 J. Volf například zdůrazňuje nedostatek vody v lokalitě z důvodu sucha, který ještě prohloubily požadavky armády. J. VOLF, *Vzpomínky*, s. 40.

32 J. Košťál například vzpomíná, jak vojáci neváhali ořezat větve ovocného stromu, aby se k ovoci dostali pohodlněji: „aby nemuseli lézt vysoko na strom, usekávali silné větve a obírali třešně pohodlně dole.“ J. KOŠTÁL, *Moje vzpomínky*, s. 10. Obecná destruktivní síla armády je pak pravidelně tematizovaná na příkladu pošlapaného obilí těsně před žněmi. Vedle mnohých dalších podobných reminiscencí vzpomíná například J. Košťál následovně: „Po obou stranách silnice bylo obilí ušlapáno; ustupovalať tudy předešlého dne síla našeho vojska k Pardubicům.“ Tamtéž, s. 28.

33 V tomto smyslu se vyjadřuje například B. Pauer. B. PAUER, *Trautenau*, s. 112.

34 Na to negativně vzpomíná například E. DEUTSCH, *Die Preußen*, s. 10.

35 H. Roth situaci vystihuje stroze: „Zatímco jsem ještě setrval v rozhovoru s oním důstojníkem, postupovaly pruské jednotky bez zastavení přes náměstí.“ H. ROTH, *Osmdesát dnů*, s. 14.

Charakteristickou činností, které se civilisté ve válkou zasažených oblastech věnovali intenzivně a dlouhodobě a která zároveň tvoří stěžejní část jejich vzpomínek na válku, bylo pohřbívání. Prusové totiž využívali civilního obyvatelstva k pomoci s touto fyzicky, psychicky i časově vysoce náročnou činností.³⁶ Tento jev je zdůrazňován zejména ve vzpomínkách civilistů z okolí velkých bojišť. Civilní obyvatelstvo evidentně nemělo chuť pohřbívat padlé dobrovolně; ve vybraných pramenech se nevyskytuje žádná zmínka o tom, že by civilisté vnímali pohřbívání jako svou povinnost. Kromě faktu, že byli k této činnosti často pod pohružkou násilí nuceni, byl značně problematickým bodem charakter pohřbívání. Pohřbívalo se totiž narychlo, bez identifikace těl, s minimálními obřadními úkony,³⁷ a navíc často do masových hrobů, což jistě přispívalo k psychické zátěži přítomných. Ani pohřbením však nemusela celá nepřijemná záležitost končit. Ve vzpomínkách obyvatel obcí v blízkosti královéhradeckého bojiště jsou například často opakovaným motivem části těl vyčnívající z mělkých hrobů ještě měsíce po konci války.³⁸

Vedle pohřbívání se civilisté angažovali též v oblasti pomoci raněným — místy nahrazovali zcela nedostatečnou vojenskou zdravotnickou službu.³⁹ Vzhledem k tomu, že Rakousko-Uhersko ještě neratifikovalo Ženevskou konvenci,⁴⁰ museli rakouští zdravotníci ustupovat společně se svojí armádou. Civilisté se tak dostávali do dlouhodobějšího kontaktu s raněnými ve výrazně vyšší míře než příslušníci jejich vlastní armády. Ani v tomto ohledu není tedy jejich zapojení do války pomínutelné.

Výše zmíněné činnosti civilistů z českých zemí za prusko-rakouské války jsou jasným důkazem, že i oni se ve válečných událostech angažovali, a to intenzivně. Válka nešla „mimo ně“, avšak nezasáhla je ani jako pasivní oběti. Ze vzpomínek těchto aktérů jasně vyplývá, že se sami snažili přispět k válečnému úsilí skrze pomoc vlastní armádě, pokud to alespoň trochu bylo v jejich silách, a že s okupanty se naopak snažili udržovat pokud možno rozumné soužití bez toho, aby jim dávali záminky k potenciálně brutálnímu jednání. I přes výrazné angažmá civilistů habsburské monarchie

36 Takto pohřbívání charakterizovali například J. Volf a J. Košťál. J. VOLF, *Vzpomínky*, s. 114; J. KOŠTÁL, *Moje vzpomínky*, s. 38.

37 „Pohřby, jak se děje za takových okolností, byly, možno-li ještě smutnější než obvykle, bez zvonění, bez průvodu a kněze odváženy mrtvoly v rakvích na rychlo zhotovených na hřbitov do Všestar.“ Tamtéž, s. 52.

38 Tamtéž, s. 38; J. VOLF, *Vzpomínky*, s. 114. Výjimkou nebyly ani další známky, kterými o sobě pohřbení „dávali vědět“: „z mnoha [...] velkých hrobů, jež ležely výše nad cestami neb příkopy, prosakoval a cestou neb příkopem odtékal po několik roků z četných těch mrtvol mladých a silných mužů zelenavě-fialový mastný výtok.“ Tamtéž, s. 112. Mnohé hroby byly z těchto důvodů posléze opravovány. Více Martin BARUS, *Vznik, fundátoři, specifika a současný stav hrobů a pomníků z prusko-rakouské války*, in: M. Barus — P. Bělina — Z. Bláhová-Sklenářová a kol., *Mlhy na Chlumu*, s. 292–305.

39 Na to vzpomíná například J. Volf. J. VOLF, *Vzpomínky*, s. 109. Více ke zdravotní službě za války roku 1866 Eduard WONDRAK, *Krev smyly deště. Osudy a utrpení roku 1866*, Hradec Králové 1989.

40 P. BĚLINA — J. FUČÍK, *Válka 1866*, s. 577.

ve válce však tito aktéři nepřekračovali dobově přijatelné limity chování civilisty; nekladli okupantům výraznější, natož ozbrojený odpor.⁴¹

VÁLKA JAKO ZÁSADNÍ ZKUŠENOST

Bylo již zmíněno, že obyvatelstvo zasažených částí českých zemí se do válečných událostí aktivně zapojovalo, a pokud toto zapojení nešlo proti jeho svědomí, bylo dobrovolné povahy. Zanechala však tato válka v paměti dobových aktérů větší otisk? Znamenala pro ně důležitou událost, nebo jen jednu z mnoha epizod jejich života? V souvislosti s krátkým trváním prusko-rakouské války na severním bojišti, které aktéři často využívali dokonce pro charakteristiku těchto událostí,⁴² by se mohlo zdát, že tato válka až tak důležité místo v jejich životech nezastávala. Opak je však pravdou.

Kromě toho, že prusko-rakouská válka byla nepřekvapivě nazírána v kategoriích zla, neštěstí či úpadku, byla dobovými aktéry, kteří ji zažili z bezprostřední blízkosti, vnímána jako zásadní životní zkušenost. Pro některé z nich mohla být přímo přelomovou zkušeností, při níž bylo nutné se oprostít od minulosti a začít znovu, ideálně lépe, třeba i za pomoci válečných kompenzací.⁴³ Pro jiné však mohl být návrat do normálního života značně problematickým, až nemožným.⁴⁴ Pro ty, kteří válku zažili v dětském nebo mládí věku, se často stávala formativní zkušeností. O tom svědčí vzpomínky aktérů žijících zejména v okolí královéhradeckého bojiště. Válku sice zažili jako děti, ale svá svědectví sepisovali až v dospělosti.⁴⁵ Válka roku 1866 tedy

41 Tento přístup zároveň znamenal, že vyšli z války s relativně menšími majetkovými ztrátami, nemluvě o těch na životech. Nabízí se zde srovnání s výrazně odlišnými strategiemi francouzských civilistů za prusko-francouzské války jen o několik málo let později. Jejich motivace nejsou předmětem tohoto příspěvku, jisté však je, že francouzští civilisté kladli pruským okupantům odpor daleko častěji, a to i se zbraní v ruce, což vyvolalo krutá odvetná opatření. Více k tomuto tématu velmi podrobně Rachel CHRAS-TIL, *Bismarck's War. The Franco-Prussian War and the Making of Modern Europe*, New York 2023. Tento rozdíl v postoji civilního obyvatelstva Francie a habsburské monarchie může mít dle mého názoru vliv též na kolektivní, respektive národní paměť na dané války.

42 Charakteristické je zdůrazňování krátkého trvání války ve vzpomínkách příslušníků armády. Například Jaroslav ČERVINKA, *Trp, kozáče, budeš atamanem*, Praha 1929, s. 36. Podobné zmínky lze ale nalézt také v ego-dokumentech civilistů, například V. KUDRNÁČ, *Vzpomínka*, s. 3.

43 J. Košťál dokonce vzpomíná, že „mnohý občan si pomohl a vystavěl si z náhrady zděný domek, chlév i stodolu, a po roku 1866 zmizely v obci skoro úplně dřevěné chalupy s lomenicemi z prken“. J. KOŠTÁL, *Moje vzpomínky*, s. 62.

44 Na disruptci kontinuity dosavadního života válkou poukazuje například v úvodu do kolektivního díla W. Speitkamp. Helmut BERDING — Klaus HELLER — Winfried SPEITKAMP (edd.), *Krieg und Erinnerung. Fallstudien zum 19. und 20. Jahrhundert*, Göttingen 2000, s. 9.

45 Mezi jinými například V. Kudrnáč nebo známý J. Volf.

evidentně znamenala zásadní moment v jejich životě a její prožití se zřejmě stalo též součástí jejich identity.⁴⁶

Doboví aktéři si již v průběhu války, případně brzy po ní uvědomovali, že se jedná o významnou událost, která se s nejvyšší pravděpodobností zapíše do dějin. Toto uvědomění v souvislosti s vědomím zažití (a přežití) války se stávalo dokonce jedním z motivů pro samotné sepsání paměti.⁴⁷ Prusko-rakouskou válku nevnímali jejich autoři izolovaně, nýbrž již tehdy v souvislosti s ostatními válkami druhé poloviny 19. století, zejména v rámci toho, co dnes označujeme jako evropské sjednocovací procesy. Jmenovat lze především války v severní Itálii a dánsko-německou válku.⁴⁸ Z těchto pasáží v pramenech je zřetelně patrné, na jakou úroveň staví události, které právě prožili. Válka, která jednu kontinuitu přerušuje, je paradoxně zároveň součástí kontinuity jiné.

Z výše uvedeného je zřejmé, že si mnozí aktéři zakládali na skutečnosti, že válku prožili. Nadále se k ní hlásili a rozhodně na ni nechtěli zapomenout. O snaze udržet si hmatatelnou vazbu na tuto zkušenost svědčí také množství pomníků a památníků, které byly na bojištích zřizovány ihned po konci války.⁴⁹ Ty však mohly být též jakýmsi potvrzením, že se ony „velké dějiny“ odehrávaly skutečně tak blízko jejich domovu; možná nabývaly i jiných významů či funkcí, například v podobě hmatatelného dokladu vlastní paměti, vlastní zkušenosti aktérů. Jisté však je, že pokud by aktéři nepovažovali události za významné, vypadala by dnes místa bývalých bojišť zcela jinak. O touze připomínat válečné události sobě i druhým vypovídá vedle pomníků též fenomén komentovaných procházek po bojištích⁵⁰ a s tím související produkce průvodců.⁵¹

46 Jak vyplývá již z úvodu příspěvku, tato válka se zapsala nejen do individuálních identit jejich aktérů, nýbrž i do identity — především královéhradeckého — regionu, kde v určité pozměněné podobě setrvává dodnes.

47 Obdobně toto vědomí patrně motivovalo též obsáhlé zápisy v některých kronikách lokálního významu. Více viz S. SVATOŇOVÁ — J. ŠŮLA — P. ZIMMERMANN (edd.), *Válka 1866*.

48 Například V. KUDRNÁČ, *Vzpomínka*, s. 4; J. VOLF, *Vzpomínky*, s. 8; B. PAUER, *Trautenau*, s. 1. Někteří aktéři dokázali předpovědět též následující vývoj v Evropě, zejména prusko-francouzskou válku, výjimečně i jakousi dobu první světové války. Například B. Pauer, jenž svoje vzpomínky sepsal v roce 1891 a patrně se znalostí války roku 1870–1871, předpovídá: „wo hie und da die Kriegführung gegen das Zivile ungerechtfertigterweise noch einen ser bösartigen Charakter annam, was vielleicht in Hinkunft beim nächsten, beim europäischen Weltkriege [sic!], den ja Rußland und Frankereich emsig vorbereiten und in wenigen Jaren schrecklich in Szene setzen werden, [...] viellericht gar noch viel schlimmer der Fall sein wird“ [kde tu a tam vedení války proti civilistům nespravedlivě nabylo velmi zhoubného charakteru, což možná bude v budoucnosti ještě horším případem evropské světové války, kterou Rusko a Francie pilně připravují a v několika málo letech uvedou na scénu]. Tamtéž, s. V.

49 V. KESSLER — J. ŠRÁMEK, *Quo vadis bellum germanicum*, s. 128. Více V. KESSLER, *Paměť v kameni*.

50 Téměř živnost si z provázení po královéhradeckém bojišti vytvořil Jan Nepomuk Steinský, veterán prusko-rakouské války a zakladatel Komitétu pro udržování památek z války roku 1866. Jaroslav DVOŘÁK, *Jan Nepomuk Steinský. Otec válečných hrobů z roku 1866*, Hradec Králové 2011.

51 Například Jan BRŮHA, *Průvodce po bojišti u Hradce Králové z roku 1866*, Hradec Králové 1996; Josef TAUSIK, *Průvodce po bojišti královéhradeckém*, Hradec Králové 1896.

Velmi zajímavým jevem, který se u aktérů z řad civilistů vyvinul v důsledku toho, že si uvědomovali zažívání významné události, byla sentimentalita vůči aktuálně žité zkušenosti. Ta se projevovala především sběrem nejrůznějších artefaktů na bojišti; od částí výstroje přes střepiny granátů až po celé zbraně. J. Košťál například vzpomíná: „Ve strouze tekoucí podél našeho stavení bylo naházeno mnoho ručnic, bodáků i několik šavlí, jež si rozebrali sousedé na památku, také nám zbylo několik ‚kousků‘.“⁵² Samotná podoba předmětů byla evidentně nedůležitá; o to důležitější však byla jejich funkce. Jistě představovaly památku na významnou událost, kterou sběratel zažil. Mohly však také fungovat jako důkaz jejího prožití, kterým se aktér mohl třeba i podvědomě prokázat v následujících letech, když vyprávěl své zážitky.⁵³

LOAJALITA

Jak bylo zmíněno v úvodu textu, v rámci mýtu o „třistaleté porobě“⁵⁴ se nabízí představa o kontinuálním odporu českého obyvatelstva vůči habsburskému trůnu, který následně dosáhl svého pomyslného vrcholu ve formě legií za první světové války. Na nesprávnost této interpretace v souvislosti se sledovaným tématem poukázali již P. Bělina a J. Fučík, když konstatovali, že ve válce roku 1866 byla drtivá většina obyvatel českých zemí loajální habsburské monarchii.⁵⁵

Ať už se jednalo o loajalitu zvykovou, z upřímného přesvědčení či z toho důvodu, že „naprostá většina Čechů si s přirozeným instinktem nedovedla představit svou politickou existenci mimo rámec habsburské monarchie“,⁵⁶ tvrzení o kolaboraci s nepřitelem mohlo vzniknout snad jedině na základě umělého rozšíření postoje několika málo pruských agitátorů, jakým byl například novinář Antonín Kotík, na většinu společnosti.⁵⁷ Tito agitátoři hledali lepší budoucnost pro český národ pod ochranou

⁵² Nutno podotknout, že se s těmito předměty stěhoval i do nového domova. J. KOŠTÁL, *Moje vzpomínky*, s. 55; podobně též J. VOLF, *Vzpomínky*, s. 134 a další.

⁵³ Avšak v momentě, kdy byla tato potřeba památky či důkazu nasycena, nepředstavovalo pro dobové aktéry problém s dalšími předměty nalezenými na bojišti obchodovat. J. Košťál si například zaznamenal: „I jiné věci nasbírané po bojišti dovedl chudý lid zužitkovat i zpeněžit, např. vrchní kůže z tornister [...], různé řemeny, řetízky, železo z rozbitých vozů...“ J. KOŠTÁL, *Moje vzpomínky*, s. 59–60.

⁵⁴ J. RAK, *Čech v císařské uniformě*, s. 584–585.

⁵⁵ P. BĚLINA — J. FUČÍK, *Válka 1866*, s. 609. To vzápětí dokládají údaje o neočekávaně vysokém počtu dobrovolníků z českých zemí. Tamtéž, s. 610. Vedle toho například mladoboleslavští Sokolové a pražští technici iniciativně nabídli postavení polovojských oddílů. K realizaci tohoto návrhu však nedošlo. Tamtéž, s. 617.

⁵⁶ Tamtéž, s. 609.

⁵⁷ Antonín Kotík vytvořil pro své účely pamflet s názvem *Pláč Koruny české*, jenž byl poprvé vydán v Berlíně, avšak do válečných událostí nijak výrazně nezasáhl. Další vydání vyšlo například v roce 1919 v Praze. A. Kotík spolupracoval mimo jiné s knížetem Thurn-Taxisem nebo Josefem Václavem Fričem. Jejich úsilí však například Otto Urban hodnotí jako epizodické: „Naopak ani hlavní představitelé české buržoazie nijak neslevili ze svého loajálně rakouského postoje. Epizodický charakter měly snahy J. V. Friče, který sám

Pruska, což však vedlo k nekritickému nahlížení všeho pruského a naopak k silné kritice vídeňské politiky.

Ani evangelická konfese některých obyvatel českých zemí nepředstavovala záminku pro sympatizování s nepřitelem.⁵⁸ Na druhou stranu všeobecná loajalita civilistů českých zemí k monarchii neznamenala automaticky schvalování veškerých aktivit a postojů rakouské vlády či státních úřadů. Ve vzpomínkách lze nalézt mnoho stížností na nedostatečně kvalitní komunikaci úřadů ohledně hrozícího nebezpečí v podobě blížící se války⁵⁹ nebo na neadekvátní výši vyplácených válečných náhrad.⁶⁰

Loajalita vůči vlastnímu státu či jiné entitě (například císaři nebo vládě, která ho v danou chvíli představovala) se dále prolínala s neochvějnou důvěrou civilistů ve vlastní armádu, jež místy hraničila až s naivitou.⁶¹ Jak bylo zmíněno výše, občané monarchie pohlíželi na rakouskou armádu jako na velkolepou a též schopnou. Její příslušníci se v očích civilistů zdáli být neohrožení a hrdinští. Neodmyslitelnou součástí paměti je v této souvislosti nepřímě vyjadřované pohrdání nebezpečím nebo nepřitelem ze strany rakouských vojáků v duchu známého hesla „Utlučeme je [Prusy] čepicemi!“. Aktéři z řad civilistů skutečně věřili, že je jejich armáda ochrání,⁶² a to i po několika prohraných bitvách; stále jako by pouze čekali na tu rozhodující — vítěznou. V případě jasné porážky rakouských sil měli aktéři tendenci „své“ hrdinné vojáky omlouvat; svědek válečných událostí ve východních Čechách, V. Knap, například píše „Našeho vojska bylo as málo, aby tlak Prusů zadržet mohlo“.⁶³ K tomu je nutné připočítat též výše zmíněnou horlivou snahu obyvatelstva pomoci vlastní armádě skrze poskytování jídla, pití, přístřeší nebo zdravotnického materiálu.

Z těchto argumentů a zpráv z ego-dokumentů je patrné, že se civilisté habsburské monarchii nepokoušeli škodit, natož aby se snažili přispět k její porážce. Právě naopak; drtivá většina aktérů si přála vítězství své vlastní strany. Pokud příslušníci

---

i prostřednictvím Rudolfa Thurn-Taxise agitoval horlivě pro svůj protirakouský program.“ O. URBAN, *Česká společnost*, s. 209.

58 Zdeněk R. NEŠPOR, *Lojální poddaní, nepřátelští souvěrci — aneb Jak čeští evangelíci v prusko-rakouské válce nic nezískali*, in: M. Barus — P. Bělina — Z. Bláhová-Sklenářová a kol., *Mlhy na Chlumu*, s. 46–50.

59 B. PAUER, *Trautenau*, s. 10.

60 O těchto nesrovnalostech se zmiňují například J. Volf nebo V. Knap. J. VOLF, *Vzpomínky*, s. 132; Historický ústav AV ČR, *Databáze dějin všedního dne*, složka č. 100159, formuláře, tiskopisy, poslední vůle, 1917, Václav Knap, *Z mého života* [rukopis], s. 29.

61 I. Herrmann například vzpomíná, že se atmosféra v Hradci Králové vyznačovala „neskonanou důvěrou [obyvatelstva] k armádě“. I. HERRMANN, *V pevnosti*, s. 25. F. Návesník zase zmiňuje, že v teoreticky nebezpečné situaci bylo obyvatelstvo obklíčeného Jičína díky víře ve vlastní armádu relativně klidné: „usnuli jsme, [...] neustále ještě v důvěře, že naši Prusáky do města nepustí.“ F. NÁVESNÍK, *Z mých vzpomínek*, s. 16.

62 Pro pocit bezpečí často stačila přítomnost pouhých několika vojáků, například jedné hlídky, na daném místě. Ostatně jak dokládá vzpomínka J. Stejskala: „Pokud byli tito huláni u nás, děti měly velkou radost, dospělí lidé byli o své majetky a životy bez starosti.“ J. STEJSKAL, *Moje vzpomínky*, s. 7.

63 Historický ústav AV ČR, *Databáze dějin všedního dne*, složka č. 100159, formuláře, tiskopisy, poslední vůle, 1917, Václav Knap, *Z mého života* [rukopis], s. 15.

českého národa využili válečných událostí ve prospěch svého národního hnutí, jednalo se o takovou cestu, kdy naopak usilovali o prokázání loajality, schopnosti a nepostradatelnosti českého národa pro úspěch monarchie s cílem argumentovat tím ve prospěch zlepšení vlastního postavení v mnohonárodnostním státě.⁶⁴

* * *

Na základě podrobného rozboru reflexí aktivit civilistů, kterými se zapojovali do prusko-rakouské války roku 1866 na území českých zemí, je zřejmé, že se cítili být její aktivní součástí, nikoli nečinnými pozorovateli nebo pasivními oběťmi. Vzpomínky civilistů především z okupovaných částí českých zemí hovoří jednoznačně. Tito autoři nepovažovali válku za jakousi vzdálenou záležitost, nýbrž ji vnímali jako zásadní životní událost, a tím pádem za „svoji“ válku, ke které se dále hlásili, což se propadlo až do soudobé regionální identity dotyčných oblastí. Jakkoliv označení „válka Němců s Němci“ zdánlivě vhodně odkazuje na pojmy „Deutscher Krieg“ nebo „Bruderkrieg“, používané v německé historiografii, z pohledu angažovaného civilisty v areálu českého bojiště nedává tento císařem poněkud nešťastně vytvořený pojem smysl. Vznikl totiž ze značně odlišné perspektivy — ve snaze vystihnout bratrský boj uvnitř Německého spolku. I v případě, že by byly objeveny prameny, podle kterých by toto vžité označení bylo výstižné v tom smyslu, jak bylo mnohdy používáno, pro české prostředí by se jednalo stále o termín značně ahistorický, neboť ve všech analyzovaných pamětech se o nepříteli vždy mluvilo jako o „Prusovi“, nikoli o „Němci“.

Soubor vybraných ego-dokumentů dále dokládá, že doboví aktéři považovali válku za důležitou událost nejen ve svých životech, ale též pro vývoj státu, a již v dané době si uvědomovali její význam. V důsledku tohoto a v kombinaci s jejím prožitím si k ní vytvořili silný emocionální vztah, takže jim rozhodně nebyla cizí. Vůči jejímu průběhu ani výsledku nebyli indiferentní; valná většina obyvatel českých zemí si přála vítězství habsburské monarchie, protože i když vůči jejímu fungování mohli mít výhrady, Prusové rozhodně nebyli nahlíženi jako osvoboditelé, nýbrž jako agresoři a okupanti.

Vzhledem k tomu, jak silně válka roku 1866 zasáhla do životů dobových aktérů, je smutné, že byla prvorepublikovým protihabsburským mýtem natolik překryta, že se i v pozdějších letech jen obtížně dostávala do pozornosti historiografie i široké veřejnosti mimo vybrané regiony. Nejedná se však samozřejmě o jediný případ, kdy se tak stalo. I proto je dle mého názoru vhodné oživit výzkum prusko-rakouské války, ideálně za využití metod nových vojenských dějin (New Military History) nebo ve spolupráci s příbuznými společenskými vědami. Méně tradiční prameny, jakými jsou například ego-dokumenty, kterých se právě z této války dochovalo velké množství, mohou být vhodným popudem k inovativnímu nahlížení těchto událostí, a nejen díky

64 Michael BOROVIČKA — Jiří KAŠE — Jan P. KUČERA — Pavel BĚLINA, *Velké dějiny země Koruny české XIIa. 1860–1890*, Praha 2012, s. 144. Loajální chování českého obyvatelstva ve válce bylo dokonce oceněno panovnickými reskripty z října a listopadu 1866. P. BĚLINA — J. FUČÍK, *Válka*, s. 628.

tomu mají potenciál posunout historiografii prusko-rakouské války na vyšší úroveň. Je však málo pravděpodobné, že se tak stane, dokud bude seriózní akademický zájem nadále zůstávat v regionálních hranicích.

RÉSUMÉ:

The Austro-Prussian War is not a significant aspect of Czech national identity. There is a general lack of awareness about it, and scholarly and lay interest in it rarely extends beyond specific regions. Moreover, the way it is discussed still echoes the anti-Habsburg myth promoted during the First Czechoslovak Republic. However, this myth does not correspond to the experience of those who actually participated in the war. The basic idea of the myth was that the Czech nation had been subdued for centuries and had been forced by the Habsburg monarchy to take part in the wars it waged. By extension, the Czech population of the Habsburg monarchy was supposed to have considered the Austro-Prussian War as irrelevant and a foreign cause. A detailed analysis of the testimonies recorded in the memoirs of individuals who actually lived through this era makes it possible to reconstruct how the war was perceived at the time. This perception differs considerably from the image that has been constructed in retrospect, for example, in literary fiction.

The selected ego-documents clearly prove that in addition to the soldiers, the civilian population of the Czech lands was also actively involved in the war to a high degree. This involvement was voluntary (aiding the Austrian army), but it also included activities carried out under pressure from the enemy occupiers (such as burying the dead and helping to treat the wounded). In addition, the idea that the war was seen as someone else's cause is refuted not only by the passages in which the protagonists are aware of the significance of this experience — both for their future lives and their own identity as well as for historical development — but also by the constant reminders that they did in fact experience the war. Moreover, the memoirs analysed further confirm that the majority of the Czech population was loyal to the Habsburg monarchy, a point already emphasised by O. Urban, P. Bělina and J. Fučík. These individuals hoped their side would be victorious, supported by an unshakable faith in their own army, and they certainly did not see Prussia as a liberator but as a dangerous aggressor. Civilians in the Czech lands were therefore neither passive victims of a foreign war nor collaborators assisting the enemy of the Habsburg monarchy.

Bc. Klára Brťková je studentkou prvního ročníku navazujícího magisterského studia oboru Historie — české dějiny v evropském kontextu. Ve své bakalářské práci se věnovala recepci prusko-rakouské války roku 1866 ve vzpomínkách dobových aktérů, a to optikou historické antropologie. Zkušnostním dějinám války se plánuje věnovat též v diplomové práci (klara.brťkova@seznam.cz).

